

Knapp Éva: Martin von Cochem Magyarországon. Első rész. Mennyei követek; Len kötelecske; Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve

Régi magyarországi vallásos nyomtatványok 1

Zebegény: Borda Antikvárium, 2014, 120 l.

Knapp Éva: Martin von Cochem Magyarországon. Második rész. Pótlások és kiegészítések az első részhez; Jó illatú kis rózsáskertek; Sigray Erzsébet Róza Jó illatú rózsáskertje

Régi magyarországi vallásos nyomtatványok 2

Zebegény: Borda Antikvárium, 2016, 268 l.

Knapp Éva: Martin von Cochem Magyarországon. Harmadik rész. Baumgarten

Régi magyarországi vallásos nyomtatványok 4

Zebegény: Borda Antikvárium, 2019, 192 l.

Knapp Éva: Martin von Cochem Magyarországon. Martin von Cochem in Ungarn. Negyedik rész/Teil 4. Himmelschlüssel

Régi magyarországi vallásos nyomtatványok 6

Zebegény: Borda Antikvárium, 2023, 208 l.

BÍRÓ Csilla

Magyarágkutató Intézet Eszmetörténeti Kutatóközpont, igazgató; HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet XVIII. Századi Osztály Neolatin Költők Tára Projekt, tudományos munkatárs

ORCID: 0009-0001-2360-0602

Négy különleges, teljességre törekvő kötet a magyar művelődéstörténet feltáratlan területéről, amelyek egyszerre képviselik a szaktanulmány és a bibliográfia műfaját. Knapp Éva hatalmas anyagot mozgat meg, miközben arra vállalkozik, hogy Martin von Cochem (1634–1712) német kapucinus szerzetes, teológus és lelkes író jelentősebb imádságirodalmi műveinek magyarországi recepcióját bemutassa. Knapp Éva autopszián és összehasonlító vizsgálaton alapuló munkamódszere megegyezik az *Officium Rákóczianum* címmel megjelent laikus breviáriumok feltárásának bevált módszerével.¹ Bibliográfiai leírásai alapján pedig látható, hogy ugyanannak a szövegnek más-más évben és kiadónál megjelent kiadásai nagy ingadozást mutatnak az oldalszámaikat illetően, vagyis képlékeny, tartalmukban és szerkezetükben folyamatosan módosuló, instabil szövegtörzsekkel dolgozik, amelyek esetében már az is komoly könyvészeti kihívás, hogy megállapítsuk, vajon ugyanannak a szövegnek a variánsáról vagy különböző művekről van-e szó.

---

1 KNAPP ÉVA, *Officium Rákóczianum: Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai* (Budapest: Borda Antikvárium, 2000).

Az első kötetben részletes tanulmányt olvashatunk Martin von Cochem *Preces Gertrudianae* / *Gertrudenbuch* című latinul és németül is megjelent áhítati művéről és az ebből készült válogatás alapján megjelentetett három magyarországi kiadványról (*Mennyei követek*; *Len kötelecske*; *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve*), amelyek ismertetéséhez hozzátartozik a három áhítati mű kapcsolatának felvázolása szövegpárhuzamaik bemutatásával együtt. Knapp Éva kutatásai a 2010-es évek elejére nyúlnak vissza, a 2012-es Rebakucs-konferencián (*A kora újkori prózai kegyességi műfajok rendszere és elmélete*) már Martin von Cochem *Preces Gertrudianae*jának 1681-es Nagyszombatban megjelent kiadásáról tartott előadást,² amely tanulmány formájában 2013-ban látott napvilágot.³ Tartalomjegyzék nem tartozik az első kötethez, ami az áttekinthetőséget nehezíti.

Az első kötet kivételével minden további kötet az előző kötet bibliográfiájához kapcsolódó pótlásokkal és kiegészítéssel kezdődik, ami egyrészt jól tükrözi a szerző teljesség iránti igényét, másrészt megmutatja azt is, hogy mennyire nehéz a teljesség igényével feltárni akár csak egy-egy katolikus áhítati mű kiadásait, hiszen népszerűségüknek köszönhetően újabb és újabb tételekre lehet bukkanni, amelyek addig elkerülték a szakma figyelmét. A második kötet a pótlások és kiegészítések után azoknak a katolikus imakönyveknek a kapcsolatát tisztázza eredményesen, amelyek *Jó illatú (kis) rózsáskert* címmel és annak különböző címvariációival jelentek meg. Martin von Cochem *Gertrudenbuch*ja alapján 1845 és 1911 között számos olyan nyomtatvány látott napvilágot Magyarországon, amelyeket a későbbi kutatások során rendre összekevertek Sigray Erzsébet Róza klarissza apáca *Jó illatú rózsáskert* című népszerű imádságoskönyv-fordításával, amely szintén nagy ismertségnek örvendett. A szakirodalom korábbi félreértéseinek pontosítása és hiányosságainak kiegészítése után a szerző lépésről lépésre végigvezeti az olvasót azon az izgalmas folyamaton, ahogy egy alapszöveg különböző terjedelemben és módokon jelenik meg későbbi nyomtatványokban, amelyek változatosságát a nyelv, az idő és a tér is fokozza. A kiadói gyakorlat a nagyobb nyereség reményében rendszeresen nyúlt vissza a korábban keresett kiadványok elemeihez, legyenek azok illusztrációk, részletek, de mindenekelőtt címek. Ugyanis a korábbi jól bevált címeket felhasználva nagyobb eséllyel adhatták el kiadványaikat, amely jelenség a különböző *rózsáskert*-variációk esetében jól megfigyelhető, és míg a saját korában nagyobb bevételt eredményezett, addig a jelen kutatói számára egy alaposan összekuszált kiadástörténetet jelent, amelyben több imakönyvcsalád elkülönítése szükséges. Ezek egyike a Martin von Cochem *Gertrudenbuch*ján alapuló, Ágoston Péter által fordított *Jó illatú kis rózsáskert*-kiadványok, amelyek valójában a *Mennyei követek* és *Az két atyafi szent szüzek* más címmel megjelent kiadásai, amelyek 21 különböző kiadását tartalmazza Knapp Éva második kötetének vonatkozó bibliográfiája. Ezt követően újabb tanulmányt olvashatunk, témája Sigray Erzsébet Róza fordítása, amely igazi sikerkönyvnek tekinthető a 19. században, például egyes kiadásai ötezer példányban jelentek meg, ám a nagy példányszám ellenére értékesítésük nem jelentett nehézséget. A szakirodalom eddig adós volt azzal, hogy a Sigray által német nyelvből fordított, kompilációs technikával készült *Jó illatú rózsáskertek* forrását vagy forrásait feltárja: ezt Knapp Éva megvalósítja, és aprólékos összehasonlító vizsgálatának különleges

2 Martin von COCHEM, *Menyei követek, avagy Sz. Gertrudis, és Mechtildis Egből vött imádsági* (Nagyszombat: Srnensky, 1681).

3 KNAPP Éva, „»Ex mellifluis verbis«: Martin von Cochem (Linus, 1634–1712) imádságos könyve magyarul (1681)”, *Studia Litteraria* 52, 3–4. sz. (2013): 341–362.

eredménye, hogy Sigray egyik forrása többek között Bernhard Sonnenberg (*Neue vom Himmel gesandte Andacht...*), a széles körben ismert Wilhelm Nakatenus (*Himmlisch Palm-Gärtlein*) és Avilai Szent Teréz officiuma mellett nem más, mint Martin von Cochem *Gertrudenburg*-jének egyes részei.

Ha részletesen tanulmányozzuk az idekapcsolódó bibliográfia 94 tételét, láthatjuk, hogy a Sigray Erzsébet Rózához köthető imakönyvek változó, de jellemzően nagy terjedelemben jelentek meg, ami magyarázatul szolgál arra, hogy miért annyira nehéz és körütekintést igénylő feladat a fordítás forrásainak megállapítása.

A Martin von Cochem magyarországi kiadványait feldolgozó harmadik kötet (a sorozat negyedik kötete) Pater Martin összefoglaló címmel *Baumgarten*-nek nevezett áhitati munkájának formáit, hagyományozódását és magyarországi jelenlétét mutatja be, és a második kötet pótlásaival és kiegészítéseivel kezdődik: a szerző három bibliográfiailag ismeretlen *Jó illatú rózsáskert*-kiadást ír le, illetve három tételhez tesz kiegészítést. A kötet tanulmánya az úgynevezett *Baumgarten* imádságoskönyv-család szövegvariánsainak a feltérképezésével foglalkozik. Pater Martin a világiak számára állította össze imádságoskönyvét, méghozzá különböző terjedelemben, első kiadása 1675-ben jelent meg Mainzban. Knapp Éva kutatásaihoz ebben az esetben is bevon a könyvkereskedelemmel és a nyomdák nyereséges működésével összefüggő szempontokat, amelyek megléte számos adalékkal szolgál egy-egy imádságoskönyv-család kapcsolattrendszerének megértéséhez. A középkor végétől elterjedő *Baumgarten* kifejezés alatt több, világiaknak szánt imádságoskönyv került forgalomba, amelyeknek eredetileg Martin von Cochemhez semmilyen közük nem volt. Pater Martin a már közismert címet illesztette a saját imakönyvének variánsaihoz, amelyek egyik csoportja a *Gertrudenburg* változatai, a másik pedig az úgynevezett *Geistliches Baumgärtlein*, valamint a nagy és a közepes *Baumgarten*. A német kiadástörténet bonyolultsága maga után vonja a magyarországi kiadástörténet kaotikus jellegét, hiszen a hazánkban kiadott hasonló című nyomtatványok is meglehetősen képlékeny tartalommal és terjedelemmel rendelkeznek. Knapp Éva ez esetben is alapvetően az autopszia módszerére támaszkodott, és aprólékos munkája eredményeképp három hazai *Baumgarten*-csoportot tudott elkülöníteni, amelyekbe 48, 39 és 33 példányt tudott sorolni. Az eddig feltárt, Magyarországon megjelent szlovák, cseh és német nyelvű nyomtatványok mellett magyar nyelvű *Baumgarten*-nyomtatvány eddig még nem került elő.

A kötet főcímében megadott *Martin von Cochem Magyarországon* címhez a kutatás módszertanát leszámítva annyiban kapcsolódik a kötet végén kolligátumként *VI. Pius pápa imádságos könyve* címmel helyet kapó tanulmány és bibliográfia, hogy a címben jelzett imádságoskönyv is a délnémet kegyességi irodalom terméke, ám emellett izgalmas és korábban nem megválaszolt kérdéseket old meg a szintén aprólékos gondossággal készült írás. A szerző és a fordító kérdésének körüljárása mellett a tartalmi kérdések tisztázása is megtörténik; a könyvet a II. József által képviselt felvilágosult abszolutizmus eszméire adott konzervatív válaszként értelmezhetjük, és 17 különböző kiadás bibliográfiai leírását tekinthetjük meg a kötet végén.

A Martin von Cochem magyarországi recepcióját feldolgozó sorozat utolsó kötete is a korábbi kötetek megjelenése óta előkerült újabb példányok bibliográfiai leírásaival kezdődik. A pótlások és kiegészítések ezúttal a *Jó illatú kis rózsáskert* három, valamint a *Jó illatú rózsáskert* négy bibliográfiailag ismeretlen kiadását tartalmazza. Knapp Éva tanulmánya az összefoglalóan Martin von Cochem *Himmelschlüssel* címen forgalomba került imádságoskönyveit összegzi nemcsak a magyarországi kiadástörténet, hanem a németországi szempontjából is új eredményeket felmutatva. A kiadványok címe ebben az esetben is már Martin von Cochem által újra-

hasznosított cím, tematikájuk pedig a megtisztult léleknek a purgatóriumból a mennyországba való felemelkedése. Az áhítatok hosszabb terjedelme, így időigénye alapján a szerző feltételezései szerint az olvasni tudó női közönségnek készültek a kötetek, és itt is beszélhetünk imádságoskönyv-családról, hiszen Pater Martin *Himmelschlüssele* esetében is különböző terjedelmű kiadványokról van szó. Ezekhez járul még, hogy több *Mennyei arany kults* című magyar nyelvű nyomtatványt is Martin von Cochem szerzőségével közölnek hazai bibliográfiák és könyvtári katalógusok, ám ezek semmiféle kapcsolatban nem állnak Pater Martin művével. A pontatlan-ságok tisztázása után 98 német nyelvű Magyarországon megjelent, Pater Martin szerzőségéhez kapcsolható *Himmelschlüssel*-kiadásról tudunk jelenleg, amelyek a hazai németiség egyik kedvelt áhítati olvasmányának számítottak, és három különböző terjedelemben láttak napvilágot, ami az egyes kiadások címadásában is megnyilvánult (például *Großer goldener Himmel-Schlüssel*; *Mittlerer goldene Himmel-Schlüssel*; *Kleiner Himmelschlüssel*). Az imákon kívül több, a nagy *Himmelschlüssele* közé sorolható kiadvány jellegzetessége a három purgatóriumtörténet a hozzájuk kapcsolódó egész oldalas rézmetszetes illusztrációkkal, amelyek ezúttal nem esetlegesek, és nem az adott nyomda rendelkezésére álló nyomólemezek alapján kerültek a kötetekbe, hanem tudatos kötet szerkesztési munka eredményei.

A *Martin von Cochem Magyarországon* című négykötetes sorozat több mint egy évtizedes kitartó munka eredménye, amelynek hozzáadékaik mind az irodalomtörténet, mind a könyvészet, mind a lelkiségtörténet területén megnyilvánulnak. A számos eddig nem vagy nem pontosan feltárt bibliográfiai tétel mellett Martin von Cochem műveinek sokkal erősebb jelenléte mutatkozik meg hazánkban, mint ahogyan az eddig a szakirodalom és a rendelkezésünkre álló bibliográfiák alapján érzékelhető volt. Knap Éva összehasonlító vizsgálatai alapján nyomon követhetők azok a folyamatok, amelyek kapcsolódhatnak akár a szerzőhöz, akár a fordítóhoz, akár a kiadóhoz, és céljuk a kötetek népszerűségének fenntartása vagy egy bizonyos olvasói réteg megszólítása.

A Martin von Cochemhez köthető magyarországi kiadványok teljességre törekvő feltárása egyrészt rámutat az autopszia jelentőségére: nem elég bízni a bibliográfiai leírásokban – sőt számos alkalommal bebizonyosodik, hogy nem is szabad bízni bennük, mert sok esetben a tétel egy korábbi bibliográfiai leírás alapján készült, autopszia nélkül –, kézbe kell venni a hozzáférhető köteteket, és azok tüzetes vizsgálata nem érheti be a címlap részletekbe menő tanulmányozásával, elengedhetetlen az egész kötet autopsziája; másrészt pedig rámutat arra is, hogy egy szöveg megjelenési időpontjainak, nyelvének, kiadási helyeinek és tágabb kontextusának minél részletesebb áttekintése alapján tudunk csak olyan helytálló következtetéseket levonni, amelyek megmutatják az adott szöveg hatástörténetét, amihez még olyan információk vizsgálata is adalékokkal járul hozzá, mint a kiadványok illusztrációi és a nyomdai, kiadói kereskedelmi politika folyamatos figyelembevétele. Továbbá annak szem előtt tartása, hogy gyakorlatilag a legnépszerűbb imádságoskönyvek esetében piaci szempontok, a kereslet-kínálat egyensúlya és a nyomdák nyereségre való törekvése meghatározó szerepet játszottak abban, hogy milyen magánáhitati kiadványok álltak rendelkezésre, új kutatási irányokat jelölhet ki a magyarországi művelődéstörténet területén.

Martin von Cochem áhítati műveinek hazai recepciója több mint egy évszázadig tartó sikertörténet. Nagyon érdekes lenne megtudni, és talán a későbbi kutatások megmutatják majd, hogy mi lehetett az oka, hogy valamikor az első világháborút megelőző időszakban befejeződött az addig oly népszerű művek megjelentetése.